

SVETOZAR PRIBIČEVIĆ U DANIMA POSTOJANJA DRŽAVE
SLOVENACA, HRVATA I SRBA

Hrvoje Matković

Ključna osoba u zbivanjima u Hrvatskoj potkraj 1918. nsumnjivo je bio S. Pribičević. Sva dosadašnja istraživanja to nepobitno potvrđuju.

Djelovanje Pribičevića u Državi SHS ne može se pratiti, niti ocijeniti, ako ne podsjetimo na njegovu prethodnu političku djelatnost, te na njegovu idejno-programatsku orijentaciju. U članku *Misao vodilja Srba i Hrvata* (Narodna misao, 1897.) definirao je unitarno-jugoslavenski program, svoju unitarističku koncepciju, koju je dosljedno zastupao sve do posljednje etape svog političkog djelovanja. Glavna misao tog članka bila je: Hrvati i Srbi nisu dva nego dijelovi istoga naroda. On smatra da je hrvatsko-srpski spor neprirodan jer ne proizlazi iz različitih nacionalnih pogleda i zadataka. Taj se spor ne može uzeti kao nacionalno pitanje, jer nije niknuo u narodu, nego je unesen odozgo kao plod tuđinskih intriga s tendencijom da se paraliziraju narodne snage. Da bi svoju tezu o jedinstvenom narodu Hrvata i Srba potkrijepio argumentima, Pribičević u svom članku provodi analizu osnovnih, konstitutivnih elemenata koji jedan narod čine narodom. Na prvom mjestu on se bavi pitanjem imena. Utvrdivši stvarno postojanje dvaju različitih narodnih imena - Srbin i Hrvat - Pribičević navodi da ona, doduše, potječu iz prošlosti, da imaju iza sebe dugu povijest i da žive u narodnoj svijesti, ali ipak smatra da oba imena predstavljaju »jedan isti pojam«. To su, prema njegovu tumačenju, narodna imena za obilježavanje jednog istog naroda. Pitanje jezika Pribičević isključuje iz raspravljanja, jer za njega narod srpski i hrvatske govori jednim, istim jezikom. Vjerske razlike ne mogu biti podloga narodnih razlika, jer jednoj vjeri mogu pripadati razni narodi, kao što i jedan narod može biti razdijeljen na više vjeroispovjesti. Što se tiče razlika u povijesti, one - prema Pribičeviću - nisu posljedica nesrodnosti Srba i Hrvata, nego nesposobnosti da se formiraju veće državne organizacije. On smatra da se stupanjem u savez s Ugarskom Hrvatska »potpuno otrgla od svog prirodnog centra«. Međutim, narod je uvijek pokazao jednaki način mišljenja i shvaćanja. Najzad, Pribičević iznosi tvrdnju da pojam naroda nije povijesni niti politički, već kulturno-socijalni, te da nisu stvoreni nikakvi objektivni odnosi na osnovu kojih bi se moglo uzeti da su Srbi i Hrvati dva posebna naroda. Iz uvjerenja da su Srbi i Hrvati jedan narod proizlazi Pribičevićovo osnovno načelo narodnog jedinstva. To uvjerenje još nije općenito, čemu je uzrok - prema Pribičeviću - što se nije još potpuno razvila naša narodna svijest. Zato treba da se u nama razvije subjektivni osjećaj pripadnosti jednome narodu. Srbi i Hrvati nemaju posebnih in-

teresnih sfera, nego su njihove narodne potrebe iste. Pošto su oni jedan narod, između njih ne može biti sporazumijevanja.

Kad raspravljamo o Pribićevićevoj političkoj djelatnosti u danima postojanja Države SHS, moramo svakako imati na umu tu njegovu unitarističku koncepciju. Drugo, na što moramo podsjetiti, je njegova *oportunistička politika* u tijeku prvog svjetskog rata i držanje po strani od procesa tzv. nacionalne koncentracije stranke kojoj je stajao na čelu. Bila je to Hrvatsko-srpska koalicija. Njezino oportunističko držanje (tj. politika nezamjeranja Beču i Budimpešti) različito je ocijenjivano. Ne odručujući oportunistički karakter koalicijonaške politike, dr. Ivan Ribar, član vodstva Hrvatsko-srpske koalicije i bliski suradnik Pribićevića, opravdava takvu politiku vizijom neusporcdivo težeg političkog stanja koje bi bilo nastalo da Koalicija nije ostala na vlasti. Ne samo da bi se produžilo s progonima Srba i Hrvata iz Hrvatsko-srpske koalicije, kako je to započeto nakon sarajevskog atentata, već bi se pod utjecajem frankovaca i sama politika drugačije odvijala. Hrvatski sabor bi bio rasturen i ne bi došlo do povijesnih zaključaka u listopadu 1918. godine - zaključuje Ribar.¹ Slično mišljenje izrazio je i nešto mladi sljedbenik Pribićevića Sava N. Kosanović.² Nasuprot takvim mišljenjima Vaso Bogdanov smatra da je sve bezobzirniji oportunizam u vrijeme prvog svjetskog rata Hrvatsko-srpsku koaliciju pretvorio u oslonac i pomagača Habsburške Monarhije koja je provodila progone svojih vlastitih državljana. Dok Ribar u Koaliciji vidi zaštitnika hrvatskog i srpskog naroda, Bogdanov u mnogim njezinim istupanjima nazire prouthrvatsko i protusrpsko držanje. Tražeći korijene takve koalicijonaške politike, Bogdanov zaključuje da ona nije bila rezultat osobne negativnosti Pribićevića ili drugih koalicijonaških vođa, već je bila uvjetovana klasnim sastavom njezinih pristaša i socijalnom pripadnošću njezinih izbornika. Biračko tijelo od svega 2% stanovništva, sastavljeno od građanskih elemenata, koji su direktno ovisili od vlade, sililo je Koaliciju - zaključuje Bogdanov - na oportunističku politiku prema Monarhiji, mada je među njenim pristašama bilo dobronamjernih, uistinu jugoslavenski orijetniranih ljudi.³ Rudolf Giunio je postavio pitanje da li se pod plaštem oportunističke politike krila smišljena politika Pribićevića i nekih drugih vodećih ličnosti Koalicije u korist Kraljevine Srbije.⁴ Ante Mandić piše da se tvrdilo kako je mlohavom držanju Koalicije u vrijeme prvog svjetskog rata prilikom stvaranja nacionalne koncentracije bio razlog u instrukcijama što ih je dobila od srpske vlade, a kojima se ona slijepo pokoravala. No, nastavlja Mandić, da takva tvrdnja je do danas ostala nedokazana.⁵

Cinjenica da je Hrvatsko-srpska koalicija bila na vlasti, što znači da je Pribićević bio na čelu vladajuće stranke u Hrvatskoj, kao i to da Koalicija nije sudjelovala u stvarnju nacionalne koncentracije, ipak ne dokazuje da je Pribićević bio protivan ideji južnoslavenskog jedinstva. Naprotiv, Pribićević je svoju privrženost južnoslavenskom ujedinjenju i javno potvrdio sa saborske govornice u raspravi 9. srpnja 1918. Međutim, koncentraciju nacionalnih stranaka i grupa oko programa nacionalnog ujedinjenja označio je samo kao

¹Dr. Ivan Ribar, *Politički zapisi*, sv. 1, Beograd 1948, str. 57-58.

²Sava N. Kosanović, *Misao vodilja Svetožara Pribićevića*, Predgovor Pribićevićevoj knjizi »Diktatura kralja Aleksandra«, Beograd 1953, str. XV. (U novom izdanju Pribićevićevi knjige, koje je objavio »Gloбус« u Zagrebu 1989, nema Kosanovićeva predgovora.)

³Dr. Vaso Bogdanov, *Uloga Koalicije i Svetožara Pribićevića do 1918. godine*, Likovi i pokreti, Zagreb 1957, str. 243-244.

⁴Djelo Rudolfa Giunia, *Maffia* nalazi se u rukopisu. Citirano prema dr. Dragoslavu Jankoviću, *Ženevska konferencija o stvaranju jugoslavenske zajednice 1918. godine*, Zbornik radova »Istorija XX veka«, sv. V, bilješka 93, str. 254.

⁵Dr. Ante Mandić, *Fragmenti za historiju ujedinjenja*, Zagreb 1956, str. 57.

»jednu metodu« i »jednu taktiku«, dodavši da u našoj politici može biti i druge taktike, druge metode, a to je »metoda podjele uloga«. Postavio je tada i pitanje: što će biti ako Koalicija napusti današnju situaciju i ako se počne vladati bez Sabora. I kasnije je sebi pripisivao kao najveću zaslugu ratnog razdoblja - očuvanje Hrvatskog sabora.

Razvoj događaja u rujnu 1918. nagovještavao je teške dane za Monarhiju. Nota grofa Buriana od 14. rujna u kojoj se pozivaju sve zaraćene države na povjerljive i neobvezatne dogovore o eventualnom primirju, brzo negativno reagiranje na tu notu državnog tajnika za vanjske poslove SAD-a R. Lansinga i francuskog predsjednika vlade G. Clemenceaua, zatim početak savezničke ofenzive na solunskoj fronti 15. rujna, kao i Tiszino putovanje po slavenskom jugu u namjeri da iznađe novo rješenje položaja južnoslavenskih zemalja u Monarhiji, upozoravali su i Pribićevića da se bliže odsudni dani i da u novim uvjetima i Hrvatsko-srpska koalicija mora što prije zauzeti nove pozicije. Proces nacionalne koncentracije završava se osnivanjem Narodnog vijeća SHS početkom listopada 1918. bez sudjelovanja Koalicije. No, ostavljena su mjesta u tijelima Vijeća za koalicionaše, pa i mjesto drugog potpredsjednika za njihova predstavnika u trenutku kad se priključ Vijeću, što se uskoro i dogodilo. Tada je Pribićević postao drugi potpredsjednik Narodnog vijeća i tada počinje nova etapa njegove političke aktivnosti.⁶

Hrvatsko-srpska koalicija kao dotada najjača stranka u Hrvatskom saboru imala je i u Narodnom vijeću najviše mjesta. Tako je i Pribićević u novostvorenoj općenarodnoj organizaciji zadobio dominantan položaj.⁷ Postao je ne samo drugi potpredsjednik, nego upravo ključna osoba u Narodnom vijeću, koja je, zapravo, kreirala i usmjeravala politiku Vijeća. Njegova se moć zasnivala ne samo na brojčanoj snazi predstavnika Koalicije u Narodnom vijeću, već i na činjenici da je u to vrijeme predsjednik Vijeća dr. Anton Korošec otputovao u Švicarsku na dogovore s predsjednikom Jugoslavenskog odbora dr. Antom Trumbićem i predsjednikom srpske vlade Nikolom Pašićem, a da je prvi potpredsjednik Vijeća dr. Ante Pavelić (stariji, nije identičan s kasnijim ustaškim poglavnikom) po svom habitusu, po svojim manirama i načinu sudjelovanja u politici bio posve drugačija osoba od Pribićevića. Pavelić je bio uglađeni, profinjeni gospodin, odmjeran i neagresivan, dok je Pribićević bio odlučan, tvrdoglav, beskompromisan, autoritativan s naglašenim verbalnim faktorom tipičnog političara u akciji. Zato je i mogao, mada drugim potpredsjednik, preuzeti vodstvo Vijeća u svoje ruke. to je priznao i sam Korošec koji je tijekom 1918. najviše radio na tome da Hrvatsko-srpska koalicija i Pribićević pridu nacionalnoj koncentraciji. Godine 1924. Korošec je izjavio: »I većina, i moć prešle su od nas, od dr. Korošca, koji se nalazio u Ženevi, automatski na Pribićevića...«⁸

Pribićević je imao velikog udjela u pripremanju saborske sjednice od 29. listopada 1918. 25.X. on je na zasjedanju Središnjeg odbora Narodnog vijeća inzistirao na sazivanju Sabora koji bi trebao odlučiti o raskidanju Nagodbe s Ugarskom iz 1868. Njegov je prijedlog prihvaćen. 28.X. sastao se Središnji odbor Narodnog vijeća da pripremi prijedloge za sjednicu. Tijekom sjednice, koja je počela navečer, a zbog proturječnih stavova pojedinih stranačkih grupa

⁶Dr. Bogdan Krizman, *Osnivanje Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918*, Historijski zbornik VII, Zagreb 1954, str. 23-32.

⁷Hrvatsko-srpska koalicija je imala u Narodnom vijeću 12 mjesta, starčevićanci 6, socijaldemokrati 2, Radićeva Hrvatska pučka seljačka stranka 2, radikali 2, grupe oko »Glasa Slavonijaca, Hrvata i Srba«, »Novina« i »Malih novina« po 1.

⁸Dr. Bogdan Krizman, *Predavanje Antuna Korošca o postanku Jugoslavije*, Historijski pregled br. 1/1959, str. 74.

potrajala sve do 5 sati ujutro, bio je prilično buran. No najzad su prihvaćeni prijedlozi koje je Odboru predložio upravo Pribićević: prekid svih državnopravnih veza s Ugarskom i Austrijom i prenošenje agenda Hrvatskog sabora na Narodno vijeće; južnoslavenske zemlje Monarhije predvođene Narodnim vijećem imaju se smatrati sastavnim dijelom buduće suverene države Srba, Hrvata i Slovenaca. Na sjednici Hrvatskog sabora 29. listopada. Pribićević je ponovno središnja ličnost. Upravo je on u ime grupe saborskih zastupnika podnio prešni prijedlog o raskidu svih državnopravnih veza Hrvatske s Austrijom i Ugarskom i o proglašenju Dalmacije, Hrvatske i Slavonije s Rijekom posve nezavisnom državom koja stupa u zajedničku Državu SHS. Podneseni prijedlog Pribićević je obrazložio podužim govorom naročito naglasivši da se on zasniva na načelu narodnog samoodređenja, a ne na načelu legitimiteta. Kako je u Narodnom vijeću Pribićević imao glavnu riječ, a to je Vijeće postalo vrhovni organ vlasti u novostvorenoj Državi SHS, to je stvarna vlast u toj državi bila u njegovim rukama. To je došlo do izražaja već pri sastavljanju nove vlade za Hrvatsku i Slavoniju. Prema međustranačkom sporazumu resor narodnog gospodarstva trebao je preuzeti Stjepan Radić. Međutim, Pribićević se tome odlučno suprotstavio i zahtijevao je izuzimanje Radića iz hrvatske vlade, što je, dakako, usvojeno. Taj Pribićevićev postupak povrijedio je Radića, pa je on na sjednici Središnjeg odbora prigovorio, što Hrvatska pučka seljačka stranka nije zastupljena u hrvatskoj vladi. No, bez rezultata. Mada je Radić i dalje sudjelovao u radu Narodnog vijeća, taj je Pribićevićev postupak utro put dugogodišnjem sukobu velikog domašaja između dva političara, koji su u novu političku situaciju ulazili s posve drugačijim stavovima i koncepcijama. Ovdje, dakle, valja utvrditi činjenicu da je predvodnik hrvatske politike u prijelomnim danima 1918. bio Srbin iz Hrvatske, što nije beznačajno. Srbin Pribićević imao je vodeću ulogu u Narodnom vijeću, a potom i u Državi SHS u kojoj je to Vijeće bilo vrhovni organ vlasti.

Činjenica da je središnja ličnost povijesnih zbivanja i predvodnik hrvatske politike u jesen 1918. postao Pribićević nameće pitanje: da li su postojale veze Pribićevića s vladajućim vrhom Kraljevine Srbije? Odmah valja potvrdno odgovoriti: te su veze postojale i u vrijeme Države SHS bile vrlo intenzivne. Pribićevićeva aktivnost u studenome 1918. uključivala je i uspostavljanje što tješnje veze s regentom Aleksandrom, Vrhovnim komandantom srpske vojske i članovima srpske vlade koji su već pristigli u Beograd. U glavni grad Kraljevine Srbije bila je upućena posebna delegacija Narodnog vijeća sa zadatkom da informira regenta i članove srpske vlade o političkoj i vojnoj situaciji u južnoslavenskim zemljama koje su dotada bile pod austrougarskom vlašću i da se dogovore o smjernicama zajedničke politike za stvaranje buduće zajedničke države. U toj delegaciji uz dr. Lazu Popovića i majora Dragutina Perka nalazio se i Valerijan Pribićević, brat Svetozarov. Regent Aleksandar primio je dr. Lazu Popovića i Valerijana Pribićevića 9. studenoga u audijenciju i oni su ga tom prilikom izvijestili o političkoj situaciji i političkim odnosima stranačkih grupa u Hrvatskoj. Slijedećeg dana regent je primio i majora Perka. Popović i Perko su se vratili u Zagreb, a Valerijan Pribićević je imenovan »konzularnim agentom« Narodnog vijeća pri srpskoj vladi, pa je ostao u Beogradu. Tako je uspostavljena veza Pribićevića s političkim vrhom u Beogradu preko osobe njegova punog povjerenja.⁹

Odmah nakon boravka delegacije Narodnog vijeća SHS u Beogradu i akreditiranja Valerijana Pribićevića kao konzularnog predstavnika u Beogradu Vrhovna komanda srpske vojske uputila je u Zagreb generalštabnog potpu-

⁹ isti, *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*, Zagreb 1977, str. 152-162.

kovnika Dušana T. Simovića kao svog izaslanika pri Predsjedništvu Narodnog vijeća. Potpukovnik Simović, koji je stigao u Zagreb 13. studenoga, od početka je održavao najtješnje veze upravo sa Pribićevićem. Od njega je dobivao informacije o političkim raspoloženjima članova Narodnog vijeća, o njihovim političkim stavovima i težnjama, a Pribićević je opet preko Simovića uspostavio direktnu vezu s Vrhovnom komandom srpske vojske i regentom Aleksandrom. Posredstvom Simovića Pribićević je dobivao i obavještenja o onome što se događalo u inozemstvu, gdje su predstavnici Jugoslavenskog odbora, srpske vlade i Narodnog vijeća pokušali riješiti pitanje stvaranja zajedničke države. Pribićevićeve veze s potpukovnikom Simovićem potvrđuju izvještaji koje je Simović upućivao Vrhovnoj komandi.¹⁰ Svetozarov brat Adam svjedoči da su i prije prvog svjetskog rata postojale određene veze između Pribićevića i N. Pašića kako bi se uskladila politika Hrvatsko-srpske koalicije i srpske vlade. U božićnom broju beogradskog lista *Pravda* Adam Pribićević opisuje kako je potkraj 1913., u vrijeme pregovora Pribićevića s mađarskim predsjednikom Tiszom o ponovnom uspostavljanju parlamentarnog režima u Hrvatskoj i dolasku Koalicije na vlast, boravio s bratom Valerijanom u Beogradu i razgovarao sa srpskim ministrom prosvjete Ljubom Jovanovićem i predsjednikom vlade N. Pašićem. Svrha razgovora bila je da saznaju mišljenje srpske vlade o eventualnom sporazumu s Tiszom. Srpska vlada je tražila smirenje prilika u Hrvatskoj i ostalim južno-slavenskim zemljama u Monarhiji barem za deset godina, jer da je Srbija umorna od ratovanja s Turcima i Bugarskom. Tom prilikom je Pašić uputio Pribićeviću *poruku* u kojoj preporuča da se »bez odlaganja sporazume s grofom Tiszom pod uslovom da Hrvatsko-srpska koalicija bude pri vladi, ako baš ne na vladi, ako dode do rata, i zaštititi naš narod«. ¹¹ Pribićević tu poruku slijedi, sporazumijeva se s Tiszom i preuzima vlast u Hrvatskoj. Značajno je pri tome napomenuti da je Hrvatsko-srpska koalicija do tada postavljala zahtjev za reviziju nagodbe, a sada ona prihvaća nagodbu bez ikakve revizije. Pribićević je, dakle, u tom razdoblju vodio računa o vanjskopoličkoj orijentaciji Kraljevine Srbije i Beograda, pa je i svoju političku aktivnost prolagodavao toj orijentaciji. Srpska vlada, koja je do tada svoju politiku usmjeravala prema jugu (tj. prema Kosovu i Makedoniji) svjesna je da joj u ekspanziji prema zapadu predstoji rat s Monarhijom. Kako za taj rat još nije spremna, ona u svezi s južnoslavenskim pitanjem želi što mirnije stanje u Monarhiji i s tog stajališta joj je nužno mirno stanje u Hrvatskoj koje mogu osigurati Hrvatsko-srpska koalicija i Pribićević.

Od 6. do 9. studenoga 1918. Antun Korošec, Ante Trumbić i Nikola Pašić pregovarali su u Ženevi o konstituiranju jugoslavenske države. Nakon dugog i mučnog oklijevanja Pašić je pristao da u ime vlade Srbije prizna Narodno vijeće u Zagrebu kao legitimnog predstavnika Slovenaca, Hrvata i Srba na teritoriju bivše Monarhije. Nakon toga su se sporazumjeli o ujedinjenju Države SHS i Kraljevine Srbije i formiranju zajedničke vlade, kojoj su povjericili zadatak da uredi zajedničku državu. Povjericili su joj vanjske poslove, poslove rata i ratne mornarice, pomorstva, pripremanje konstituante, ali su sačuvali dotadašnji upravni sustav dviju vlada, tako da će i dalje na svojim područjima djelovati Narodno vijeće i srpska vlada. Tek neki organi dviju vlada prelaze u djelo krug zajedničkog ministarstva. Prema sporazumu zajednička će vlada imati 12 članova, od kojih će 6 imenovati Narodno vijeće, a

¹⁰Izvještaje Dušana T. Simovića Vrhovnoj Komandi srpske vojske objavio je dr. B. K r i z m a n, Istorijski zbornik VIII, Zagreb 1955, str. 123-132.

¹¹Adam P r i b i ć e v i ć, *Rad hrvatsko-srpske koalicije i srpske vlade na sprečavanju rata 1913. godine*, *Pravda*, Beograd 25.XII.1937.

6 srpska vlada (po tri ministra sa svake strane imenovana su već u Ženevi). Ministri su trebali polagati prisegu odjeljeno tj. ministri iz južnoslavenskih zemalja bivše Austro-Ugarske Monarhije Narodnom vijeću, a srpski ministri kralju Petru. Potpisivanjem Ženevske deklaracije nastala je zajednička jugoslavenska država. Međutim, ubrzo je deklaracija bila anulirana, pa ni od ujedinjenja u tom trenutku nije bilo ništa. Stojan Protić najprije je prihvatio potpisani sporazum, ali je već sutradan promijenio mišljenje. Očito dobro informirano o pravoj situaciji u Zagrebu, požurio je da s Krfa, zajedno s još dva člana Pašičeve vlade (Ljuba Jovanović i Miša Trifunović) podnese ostavku i izazove krizu čitave srpske vlade. Pašić je doista podnio ostavku cijele vlade, pa kad je u Parizu primio Trumbića i Korošca, priopćio im je da Ženevska deklaracija nije naišla na odobravanje članova njegove vlade na Krfu, a to znači da se s njom ne slaže ni nasljednik prijestolja regent Aleksandar, jer da zajednička vlada ne bi odgovarala svojoj svrsi. Pašić, dakle, povlači svoj potpis i smatra da ženevske zaključke treba »transformirati«. Tako je proces ujedinjavanja prenesen u zemlju.¹²

Kad je riječ o Pribičeviću i Ženevskoj deklaraciji, postavlja se pitanje: je li on utjecao na njezin opoziv? Jer, Ženevska deklaracija je dokument koji je predvidio stvaranje zajedničke države gotovo na konfederativnoj osnovi, a to je bilo posve suprotno od Pribičevićevih stavova i gledanja na novu državu. Postoje dvije kontradiktorne izjave Pribičevića o tome kako je saznao za ženevske zaključke. Prema jednoj, koju je dao 1925., on je za ženevski sporazum saznao iz brzojava iz Ženeve. On ne kaže tko mu je taj brzojav poslao. Videći da se radi o dualističkoj državi po austrougarskom uzoru, on je - kaže - uputio brzojav Pašiću kojim mu javlja da ne priznaje ženevske zaključke. Kada je Pašiću stigao još i brzojav Stojana Protića, ženevski sporazum je bio opozvan.¹³ Po toj verziji Pribičević je prvi upozorio Pašića da se ne slaže s ženevskim utanačenjima, i to prije Stojana Protića. Po tome je on i najzaslužniji za njihov opoziv. Prema drugom prikazu, objavljenom 1932., Narodno vijeće u Zagrebu dugo nije znalo što je u Ženevi zaključeno, niti je o tome imalo bilo kakvih priopćenja. Pribičević kaže da je bilo samo neslužbenih glasova, ali nije bilo službenih vijesti ni od Pašića, ni od Trumbića, a ni od predsjednika Narodnog vijeća Korošca. Prve pouzdane vijesti - kaže Pribičević - dobio je posrednim putem (tj. šifriranim brzojavom Vrhovne komande srpske vojske s datumom 17. studenoga 1918.) od dr. Momčila Ninčića koji se tada nalazio u Beogradu.¹⁴ Koja je od navedenih dviju verzija točna i kakva je, dakle, bila uloga Pribičevića u opozivanju Ženevske deklaracije? Prva izjava dana je u vrijeme kada je Pribičević bio odlučni pobornik unitarizma i centralizma i kada mu je bilo naročito stalo da za sebe pribavi što više zasluga za stvaranje centralističke države. Kako je Pribičević u to vrijeme (to je 1925.) bio izguran iz vlade, da bi svoje mjesto ustupio Stjepanu Radiću koji je zaključio sporazum s radikalima, on je svojim prikazom događaja oko Ženevske deklaracije očito spočitavao Pašiću neobjektivnost prema njemu koji mu je prvi pomogao da likvidira dualističko rješenje u Ženevi. Druga verzija je, po svemu sudeći, bliža istini i može se potvrditi Simovićevim izvještajem od 14. studenog 1918. U tom izvještaju Simović prenosi srpskoj vladi Pribičevićevu molbu da dobije informacije od Pašića o detaljima postignutog sporazuma u Ženevi. Znači, da

¹²Ženevska konferencija je u literaturi dosta obrađivana. Osvrt na postojeću literaturu i mišljenja vidi dr. Dragoslav Janaković, *Ženevska konferencija o stvaranju jugoslavenske zajednice 1918. godine*, Zbornik radova »Istorija XX veka«, sv. V, str. 225-260.

¹³Riječ, 193/22.VIII.1925. Svetozar Pribičević u govoru na zboru Samostalne demokratske stranke u Dubrovniku 17. kolovoza 1925.

¹⁴Svetozar Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra*, Zagreb 1932, str. 34.

Pribićević nije znao za pojedinosti utanačenja, ako je čak i primio neke »neslužbene glasove« - kako sam kaže. On tek traži informacije i izražava mišljenje da treba odmah pristupiti formiranju zajedničke vlade koja bi poduzela prethodne radove za stvaranje zajedničke države. U Simovićevu izvještaju se naglašava da većina Narodnog vijeća i vlade stoji na gledištu nerazdvojne i nedjeljive države Srba, Hrvata i Slovenaca pod dinastijom Karađorđevića. Vladi Kraljevine Srbije se sugerira, ukoliko Jugoslavenski odbor u Ženevi ne bi zastupao isto mišljenje, neka ona izjavi da članovi Jugoslavenskog odbora ne poznaju mnijenje naroda i da traži da se direktno sasluša Narodno vijeće u Zagrebu.¹⁵ Pribićević je, dakle, saznao za ženevski sporazum u trenutku kad je on već bio anuliran. Međutim, on ipak ima izvjesnog udjela u njegovom opozivu. Naime, Pribićevićevi stavovi i vodeća uloga u Narodnom vijeću bili su poznati regentu Aleksandru i prije Simovićeva izvještaja od 14. studenoga. O tome su ga obavijestili delegati Narodnog vijeća (jedan od njih je bio i Svetozarov brat Valerijan Pribićević) prilikom audijencije 9. studenoga. O situaciji u Zagrebu, raspoloženju u Narodnom vijeću i vodećoj ulozi Pribićevića u njemu regenta je informirao i dr. Ante Tresić-Pavičić, koji je na regentov poziv s Krfa doputovao u Beograd. Tresić-Pavičić je boravio na Krfu s još dvojicom članova Narodnog vijeća - dr. Ivanom M. Cokom i Vilimom Bukšegom. Na Krfu je u razgovoru sa Stojanom Protićem izjavio kako Korošec u Narodnom vijeću nema nikakva utjecaja i da je sva vlast u Vijeću u rukama Hrvatsko-srpske koalicije, a znajući kakva su gledanja Pribićevića na buduću državu, Protić je i mogao uputiti Pašiću brzoglav u kojem povlači već dati pristanak na ženevski sporazum i podnosi ostavku, što je Pašića navelo na opoziv svog potpisa na deklaraciji. U drugom brzoglavu upućenom Pašiću 11. studenoga 1918, iako izričito ne spominje Pribićevića, Protić u širem obrazloženju svoje ostavke kaže: »Jugoslavenski odbor za nas više ne postoji kao samostalan činilac. Mi imamo razloga vjerovati, da u Zagrebu ima njih, koji ne misle kao Trumbić...«¹⁶ Nije teško zaključiti tko su ti u Zagrebu, koji ne misle kao Trumbić i o kojima je Stojan Protić već dosta znao. Pribićević nije direktno utjecao na anuliranje Ženevske deklaracije, ali saznanja na srpskoj strani o njegovoj poziciji u Narodnom vijeću i o njegovim stavovima indirektno su tome pridonijeli. Opoziv Ženevske deklaracije Pribićević je odobravao, jer njezin sadržaj i model prema kojemu je oformljena zajednička država nisu bili na liniji njegove koncepcije unitarne Jugoslavije.

Gledišta Pribićevića o zajedničkoj državi znatno su se razlikovala od gledišta dr. Ante Trumbića i Jugoslavenskog odbora, a podudarala su se s onima srpske vlade. Za Nikolu Pašića i velikosrpske krugove oko njega bio je to element koji nije smio ostati neiskorišten. Nakon razgovora s tročlanom delegacijom Narodnog vijeća i dr. Antom Tresić-Pavičićem regentu Aleksandru i velikosrpskim vrhovima bilo je potpuno jasno da je Narodno vijeće daleko povoljniji partner od Jugoslavenskog odbora i da je nužno potrebno težište stvaranja nove države prenijeti iz inozemstva u zemlju. Ženevska konferencija i njeni zaključci predstavljali su pokušaj Jugoslavenskog odbora da se spriječi velikosrpska metoda ujedinjenja i konačno rješenje o uređenju države odgodi do Ustavotvorne skupštine u kojoj su se mogla očekivati i drugačija rješenja. Međutim, ono što je Jugoslavenski odbor pokušao spriječiti, Pribićević je najodlučnije podupirao. Upravo njegovom zaslugom i moglo se provesti stvaranje jugoslavenske države onako kako je to najbolje odgovaralo velikosrpskom politikom vrhu u Beogradu.

¹⁵Riječ, 274/1.XII.1926. Članak Svetozara Pribićevića »Hrvatsko-srpska koalicija i 1. decembar 1918«.

¹⁶Dr. D. J a n k o v i ć, n.dj., str. 250.

Gotovo najznačajniji dio Pribičevićeve političke aktivnosti u Državi SHS bio je požurivanje odlaska delegacije Narodnog vijeća u Beograd s ciljem proglašenja ujedinjenja. 23. studenog 1918. Pribičević je otvorio plenarnu sjednicu Središnjeg odbora Narodnog vijeća u zgradi Hrvatskog sabora. Na sjednici je trebalo raspraviti prečni prijedlog dalmatinske vlade da se »bezodvlačno provede ujedinjenje Srbije, Crne Gore i cijelog ostalog etnografskog teritorija Slovenaca, Hrvata i Srba u jednu državu koja će se za sada zvati Država Srba, Hrvata i Slovenaca«. Prijedlogu dalmatinske vlade pridružila se i bosanska vlada. Pribičević je svesrdno podržao prijedlog. Da bi članove Središnjeg odbora Narodnog vijeća uvjerio o potrebi poduzimanja hitnih koraka za ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom, Pribičević je u svom uvodnom govoru unutarnji i vanjski politički položaj Države SHS prikazao u vrlo tmurnom i mučnom obzoru. Nakon njegova izlaganja vodila se prilično burna rasprava, koja je s prekidima trajala dva dana. U toj raspravi posebno mjesto ima istup dr. Josipa Smolake, koji je vrlo sugestivnom govorom privolio središnji odbor da izabere odbor od 7 članova koji će na osnovi svih podnesenih prijedloga izraditi jedan zajednički zaključak i podnijeti ga na tajno glasanje. Odbor sedmorice je predložio da se izabere delegacija Narodnog vijeća od 28 članova koja će poći u Beograd i tamo u sporazumu sa srpskom vladom i predstavnicima svih stranaka u Srbiji i Crnoj Gori bezodvlačno provesti organizaciju jedinstvene države. Predloženo je i *pismeno uputstvo (Naputak)* za delegaciju. Poslije duge rasprave prijedlog je prihvaćen. Protiv je glasao samo Stjepan Radić, koji je, sudjelujući prethodno u raspravi, izrekao svoj poznati govor upozorenja da se ne žuri s ujedinjenjem prije nego se utanači položaj Hrvatske u novoj državnoj zajednici.¹⁷

Središnji odbor se ponovno sastao 26. studenoga da raspravi o odlasku delegacije Narodnog vijeća u Beograd, da utvrdi dan odlaska i ostale pojedinosti. Neki su članovi Vijeća predlagali da se već sutradan (27.XI.) krene u Beograd, dok su drugi bili protiv toga budući da tamo još nema članova srpske Narodne skupštine, a k tome Narodno vijeće nema ni vijesti od Jugoslavenskog odbora. Pribičević je podržao one koji su predlagali hitan odlazak u Beograd. Izjavio je tada da se, doduše, bez spomenutih činilaca ne može ništa definitivno zaključiti, ali da ipak, pošto većina delegata želi da se odmah pođe, nema razloga da se u Beograd ne krene budući da će navedeni činioци i tako za koji dan biti tamo. Odluka o odlasku delegacije u Beograd donešena je na neprimjeren način, a u njezinu donošenju upravo je Pribičević odigrao glavnu ulogu. U 10 sati navečer, nakon duge i zamorne rasprave, većina članova Vijeća je napustila Sabornicu i razišla se kućama u uvjerenju da se sutra ne ide u Beograd jer takav zaključak nije bio donesen. Međutim, ostatak članova Središnjeg odbora - i to mahom pristaše Pribičevića - ponovno su se sakupili u maloj dvorani Sabornice. Tu je pod vodstvom Pribičevića donesen zaključak da se u Beograd putuje sutra ujutro u 9 sati posebnim vlakom. Oko 23 sata glasnici su obilazili delegate kod

¹⁷U svom govoru, održanom 24. studenoga 1918. godine, Stjepan Radić je uz ostalo rekao: »Vi, gospodo, upravo nimalo ne marite za to što naš seljak uopće, a napose seljak hrvatski, neće ni da čuje ništa više o kralju i o caru, a isto tako ni o državi koja mu se silom nameće... I premda vi to znate, vi znalci i hotice govorite neistinu da će naš narod propasti ili da će silno nastradati ako sada odmah navrat-nanos ne stvori centralističke kraljevine i jedne kraljevske centralističke vlade... I ako vi budete silom htjeli nametnuti svoj centralizam, evo što će se dogoditi. Mi ćemo Hrvatima reći otvoreno, čisto i bistro: E, ako Srbi uistinu hoće da imaju takvu centralističku državu i vladu, Bog im je blagoslovio; ali mi Hrvatima nećemo druge državne uredbe nego saveznu federativnu republiku«. Radićev govor u Narodnom vijeću tiskan je u cijelosti u knjizi *Stjepan Radić - politički spisi* (priredio Zvonimir Kulundžić), Zagreb 1971. U novije vrijeme Radićev govor je objavljen u cijelosti u knjizi Ivana M u ž i ć a, *Stjepan Radić u Kraljevini SHS* (Zagreb 1988, str. 278-285).

njihovih kuća da bi im priopćili zaključak i obavijestili ih da se sutra ujutro na kolodvoru spremni za polazak u Beograd.¹⁸

U vezi s tom sjednicom Središnjeg odbora Narodnog vijeća nameću se pitanja: kako se moglo pristupiti donošenju pravovaljanih odluka ako se većina članova Središnjeg odbora razišla? Pribičević je nesumnjivo uspio spretno iznuditi brzi odlazak delegacije Narodnog vijeća u Beograd da bi se bez prethodne temeljite rasprave i formuliranja čvrstih stavova o bitnim pitanjima stvaranja i ustrojstva nove države pristupilo njezinom osnivanju. U tom odlučnom trenutku Pribičević je još jednom potvrdio svoju moć i presudni utjecaj u Narodnom vijeću.

Pišući u svojoj knjizi *Diktatura kralja Aleksandra* o zbivanjima u Zagrebu uoči ujedinjenja 1918. g. sam Pribičević ih prikazuje vrlo uprošćeno. On uopće ne spominje dvodnevnu raspravu u Središnjem odboru Narodnog vijeća, niti bilo što kaže o tome kada i kako je donesen zaključak o odlasku delegacije Narodnog vijeća u Beograd 27. studenoga kasno navečer.

Po dolasku delegacije Narodnog vijeća u Beograd Pribičević je najprije posjetio Stojana Protića, a slijedećeg dana je bio primljen u audijenciju kod regenta Aleksandra. To je bio njihov prvi direktni susret. U razgovoru regent je izrazio svoju želju da se pregovori o ceremoniji proglašenja ujedinjenja ubrzaju, što je Pribičević prihvatio jer je to odgovaralo i njegovim namjerama. U tom je smislu zatim vršio pritisak na ostale delegate Narodnog vijeća.

Delegacija iz Zagreba je trebala pripremiti *Adresu* kojom će se obratiti regentu Aleksandru na svečanosti proglašenja ujedinjenja. U tu svrhu izabran je odbor petorice sa zadatkom da izradi nacrt Adrese. U raspravi oko nacrtu adrese izbio je spor između Pribičevića i dr. Ante Pavelića, prvog potpredsjednika Narodnog vijeća, koji se također nalazio u delegaciji. Pavelić je tražio da se u Adresi i odgovoru regenta Aleksandra naglasi poštivanje državnopravnih povijesnih individualiteta, odnosno da se istakne poštivanje teritorijalnih granica pokrajina i njihovih autonomnih prava i da se naznači odnos tih pokrajina prema državnoj vladi. Pribičević se usprotivio zahtjevima Pavelića, te je tražio da se najprije izvrši ujedinjenje Države SHS s Kraljevinom Srbijom (kojoj se upravo priključila Crna Gora), a da se o svemu ostalom raspravlja kasnije. Pavelićevo pozivanje na *Naputak* Narodnog vijeća od 24. studenoga Pribičević je odbijao tumačeći da on ne predstavlja zahtjeve nego samo želje, a o njima se može, ako bude potrebno, raspravljati i kasnije prilikom pregovora o sastavljanju zajedničke vlade. Pribičević je uporno ponavljao da bi rasprava o državnom uređenju u tom momentu samo odgodila ujedinjenje, a to je najpreče.

Konačnu redakciju teksta Adrese izvršili su Pribičević, Pavelić i Smolaka. Ovaj posljednji je u stvari posredovao između prve dvojice. Tekst pripremljene Adrese predstavljao je kompromis dviju struja predvođenih Pribičevićem i Pavelićem. U njemu su se nalazile samo neke ideje izražene u *Naputku* od 24. studenoga 1918.¹⁹ Na popustljivost Pavelića i ostalih starčevićanaca utjecao je i brzozav Jugoslavenskog odbora, primljen u tijeku rada na adresi. U brzozavu se požuruje ujedinjenje zbog veoma teškog međunarodnog položaja Države SHS. Pribičević je bio svjestan svog uspjeha u sprečavanju unošenja u Adresu bilo kakvih formulacija koje bi upućivale na potrebu poštivanja

¹⁸Dr. Ferdo Š i š i ć, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914-1919*, Zagreb 1920, str. 278-279.

¹⁹Potpuni tekst *Adrese* vidi u knjizi Josip H o r v a t, *Politička povijest Hrvatske*, sv. 2, Zagreb 1989, str. 133-134. - Potkraj 1926. godine u tisku se vodila polemika između Svetozara Pribičevića i dr. Ante Pavelića o autorstvu Adrese (v. *Novosti*, 337/5.XII.1926. članak dr. Ante Pavelića »Historijska istina o Narodnom vijeću i radu gospodina Pribičevića u njemu« i *Politika*, 6689/7.XII.1926. članak Svetozara Pribičevića »Moja uloga u Narodnom vijeću«).

povijesnih nacionalnih individualnosti. To mu je učvrstilo poziciju u novonastaloj državi.

Delegacija Narodnog vijeća podnijela je 1. prosinca 1918. regentu Aleksandru svoju *Adresu* (čitao ju je dr. Ante Pavelić), a regent je u svom odgovoru, prihvaćajući molbu delegacije da udruži Državu SHS s Kraljevinom Srbijom, proglasio njihovo ujedinjenje u *Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca*. Razvoj prilika u novostvorenoj državi pokazao je da je brzo zaboravljen i kompromisni tekst Adrese, koju je Pribičević nepunu godinu dana kasnije nazvao »manifestacijom za strani svijet«.

Proglašenjem ujedinjenja 1. prosinca 1918. završeno je jedno značajno poglavlje Pribičevićeve političke djelatnosti. Njegova politička aktivnost u danima sloma Austro-Ugarske Monarhije, u Narodnom vijeću i Državi SHS, u pripremama za ujedinjenje te države s Kraljevinom Srbijom, te sudjelovanje u sastavljanju Adrese Narodnog vijeća i samom činu proglašenja ujedinjenja bili su od izuzetnog, gotovo sudbonosnog značenja za Hrvatsku. Ulazeći u odlučujuća povijesna zbivanja s točno utvrđenim ciljem, on je djelovao brzo, energično i odlučno ne obazirući se mnogo na sredstva. U njegovoj aktivnosti tijekom 1918. godine jasno se uočavaju dvije etape: prva prije i druga poslije stupanja u Narodno vijeće SHS. No tu se ne radi o dvjema sadržajno različitim politikama, nego samo o dvjema taktikama. U prvoj do sredine listopada 1918. on nastupa oportunistički i krajnje oprezno, pa unatoč pristajanju uz ideju zajedničke države, ostaje po strani od političkih akcija koje idu u tom smjeru. U drugoj etapi, kad pristupa Narodnom vijeću i kad - kao njegov drugi potpredsjednik - ulazi u sam vrh novonastale Države SHS, on je veoma dinamičan i poduzetan s ciljem ostvarenja svoje davno zacrtane koncepcije jugoslavenskog unitarizma. Sticajem prilika Pribičević tada stoji na čelu ne samo hrvatske politike, nego i politike svih južnoslavenskih naroda koji su bili pod austrougarskom vlašću. Vođen svojom vizijom jugoslavenstva on snažno zahvaća u politička zbivanja i u mnogočemu im daje svoj osobno biljeg.

U Pribičevićevoj političkoj aktivnosti u vrijeme trajanja Države SHS i stvaranja jugoslavenske države bilo je najbitnije - a po tome za Hrvatsku i najpresudnije - da se njegova politika u tim danima podudarala s politikom srpske vlade. Kao Srbin iz Hrvatske Pribičević je vidio budućnost svojih sunarodnjaka ne samo iz Hrvatske, nego i onih iz ostalih južnoslavenskih zemalja pod bivšom austrougarskom vlašću, u čvrstom povezivanju s Kraljevinom Srbijom. To je posve odgovaralo ciljevima velikosrpskih vladajućih vrhova koji žele proširiti svoju vlast na sve krajeve u kojima ima srpskog stanovništva. Zbog toga se i orijentiraju prema Pribičeviću i onom krilu u Narodnom vijeću kojega je on predvodio. Država SHS za Pribičevića je bila tek provizorij koji treba što prije dokrajčiti.

Da su i ostali članovi Narodnog vijeća, koji nisu pripadali Pribičevićevoj Hrvatsko-srpskoj koaliciji prihvaćali Pribičevićevo vodstvo i pristajali uz ideju jedinstvene države sa Srbijom ima više razloga. Svi su oni bili prožeti uvjerenjem o nužnosti stvaranja jugoslavenske državne zajednice, mada su imali različite stavove o načinu ostvarivanja tog cilja.²⁰ Nadalje, bili su svjesni vrlo nepovoljne vanjskopolitičke situacije za krajeve koji su se oslobodili od austrougarske vlasti i koji su formirali Državu SHS. Tu je bila i prijetnja talijanskog posizanja za našim jadranskim krajevima koja je bila već na djelu. Najzad, bili su zabrinuti i unutarnjepolitičkim gibanjima, posebno odjecima

²⁰ I sam Stjepan Radić prihvaća jugoslavensku državnu zajednicu iz bojazni da Srbija doista ne ostvari svoje imperijalne planove, pa da Hrvatska bude podijeljena između Mađarske, Italije i Srbije. Međutim, Radić uvijek naglašava potrebu ravnopravnosti u budućoj višenacionalnoj jugoslavenskoj zajednici.

revolucije u Rusiji. Pri tome se iskazao njihov pretjerani idealizam u shvaćanju i tumačenju narodnog jedinstva u budućoj državi kao i nepoznavanje ciljeva i metoda političkog vrha u Srbiji.

Sam Pribićević bio je zastupnik ideje dogmatskog narodnog jedinstva i bio je protivnik svakom rješenju koje bi sačuvalo povijesne posebnosti Hrvata i Slovenaca. Dualistička koncepcija države, kako ju je zacrtala Ženevska deklaracija, za Pribićevića je bila neprihvatljiva jer je prema njegovoj ocjeni predstavljala pokušaj stvaranja fronte prema Srbiji, a on je htio upravo čvrsto jedinstvo sa Srbijom. Hitnost ostvarenja ujedinjenja u Narodnom vijeću Pribićević je forsirao kako bi onemogućio uključivanje u taj proces činilaca koji se nisu slagali s njegovim koncepcijama (predstavnici Jugoslavenskog odbora i dr. A. Korošec, koji su bili izvan zemlje). Provodeći u djelo svoje unitarističke koncepcije Pribićević je na sebe preuzeo i povijesnu odgovornost. Da li je bio svjestan da svojim političkim pothvatima utire put velikosrpskoj hegemoniji ili je ponosen svojom vizijom jugoslavenstva to previdio - ostaje upitno. No, tada je nesumnjivo bio uvjeren u ispravnost svoje politike, da bi tek mnogo godina kasnije (u vrijeme šestojanuarske diktature) došao do otrežnjenja i osude onoga ostvarenju čega je i sam ponajviše pridonio.

S U M M A R Y

SVETOZAR PRIBIČEVIĆ IN THE DAYS OF EXISTENCE OF THE STATE OF SLOVENES, CROATS AND SERBS

S. Pribičević had an important part in preparing the historical session of the Croatian Parliament on 29th October, 1918. It was him who proposed the resolution on the break of all relations under public law of Croatia with Hungary and Austria and on the proclamation of Dalmatia, Croatia and Slavonia with Rijeka as an entirely independent state, which is entering into the new, joint State of Slovenes, Croats and Serbs. This state included all South-Slav countries which up to then were under Austro-Hungarian government and was headed by the National Council. Then Pribičević took lead of the new state. Particularly significant was his linking up with the Serbian military and political heads. He establishes tight links with the delegate of the Serbian Supreme Command lieutenant-colonel Dušan T. Simović, who arrived in Zagreb at mid-November. He sends to Regent Alexander in Belgrade a National Council delegation of three members, one of them being his brother Valerian (who shall soon afterwards be appointed »consular agent« of the National Council with the Serbian government). Besides, it has to be pointed out that certain relations of Svetozar Pribičević with the Serbian Government existed even before the outbreak of World War I. On December 1st, 1918 the State of Slovenes, Croats and Serbs joined in an alliance with the Kingdom of Serbia forming the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Pribičević's participation and role in this act was of decisive importance for Croatia's future. By imposing the central system Pribičević however paved the road for Great-Serbian hegemonism, which very soon made his vision of Yugoslavianism vanish.

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVLJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

VOL. 26

Z A G R E B

1993.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR:

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Za izdavača
Ivo Goldstein

Priprema za tisak
Hrvoje Stančić

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje.

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti i tehnologije.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.